

JAAN TÕNISSONI KIRJAD SÕBRALE JA MÕTTEKAASLASELE

Jaan Tõnissoni kirjad Oskar Kallasele 1891–1936. Tartu: Ilmamaa, 2018. 407 lk.

Kirjavahetus, nagu ka päevikud, kuulub uurija jaoks oluliste allikmaterjalide hulka, mida mõnikord ka nimetatakse intiimallikateks, sest valdavalt päevikute pidajad ega kirjade saatjad ei eelda ega arvesta, et kirjapandu muutub kunagi trükisõna kaudu kättesaadavaks. Needki 208 kirja lubavad Jaan Tõnissoni suurele portreele lisada ehk mõne pintsli tõmbe, seda enam, et saadetised hõlmavad ajaliselt peaaegu pool sajandit, alates 18. maist 1891 kuni 17. juulini 1936. Kirjavahetuse lõpuajaks oli Oskar Kallas pikaajalisest ühiskondlikust elust siirdunud pensionile ning sama pikalt päevapoliitikas rähelnud Jaan Tõnisson surutud poliitikast, avalikust elust ja Postimehest kõrvale.

Kirjavahetuse jälgimisel on enamasti ette teada, kumb saatjatest on veidi vanem ja autoriteetsem ning kes võib saada soovitusi ja nõuandeid. Siin on selge, et tegemist on võrdsete kirjavahetusega, sest ühealised Tõnisson ja

Kallas olid nii XIX sajandi lõpu Tartus kui hiljemgi ühe ja sama suurusjärgu mehed, lähedase ilmavaate ja püüdlustega. Nad õppisid ühel ajal ülikoolis ja tutvusid lähemalt ilmselt EÜS-is. Töiselt ja rahaliselt hoidis mehi koos Postimees. Kui 1893. aastal Tõnisson, Kallas ja Villem Reiman arutasid esmakordselt lehe ostmist, mis toona jäi rahapuuduse taha, siis 1896. aastal tehtud tehing viis Tõnissoni ja Kallase lehe omanike ja selle käekäigu eest otseselt vastutajate hulka. Kirjadest üle kolmandiku, ühtekokku 86, jäävadki aastatesse 1896–1897, mil põhiteemadeks lehe ostmiseks raha korjamine ning igapäevased tööd seoses lehe trüki, leviku ja toimetamisega, mure lehe taseme pärast jms.

Postimehe ostmisest on põgusalt juttu tehtud näiteks 1938. aasta koguteoses „Jaan Tõnisson töös ja võitluses” (lk 40–42), põhjalikult Krista Aru artiklis „Jaan Tõnisson tahtis *Postimeest* ja sai *Postimehe*” (Akadeemia 1997, nr 2, lk 227–244) ja sama autori ülevaatlikus käsitluses „Jaan Tõnisson vajas Postimeest ja Postimees vajas Jaan Tõnissoni” (Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat nr XV, Tartu 1998, lk 13–61).

Uurijana on Aru neid kirju kasutanud, aga ajakirjanduse ajaloo uurijad ehk leiavad nüüd avaldatud kirjadest veel mõningaid huvipakkuvaid detaile. Ajalehe ostmine tuleb esmakordselt kõneks 14. septembril 1893 saadetud kirjas, päeval, mil Karl August Hermann ilmselt esmakordselt avaldas Tõnissonile lehe hinna. Kirja algul hoiatab saatja karmisõnaliselt: „Suu päris kinni kõige selle üle, mis ma siin kõnelen! Ja kõikide vastu!” (lk 36) Näib, et emotsionaalne Tõnisson oli sisimas valmis lehe ostmiseks, kirjutades kohe mõttekaaslasele: „Kas või saapatallad ära jooksta, aga ära võtta” (lk 36). Veel kirja lõpuski rõhutab saatja vajadust vaikida ja sedagi, et kõhklemiseks „pole aega!”.

„Tõnissoni kirjad” on üldistus, sest siin on ka mõningaid telegramme ja napirealisi teateid, lühisõnumeid ühe või teise „käsulauaga”, mida Kallas „ilmtingimata ja otsekohe” peab tegema. Nii on Tõnisson kohati domineeriv, aga peatoimetaja amet tõusnud seda nõudiski. Kirjad näitavad head koostööd ja usaldust kahe mehe vahel ning märtsis 1898 asetleidnud tüli jääb erandiks, mil vastastikku paari kirja stiilis võeti kasutusele „ametlik positsioon”. Viimase tosinkonna aasta kirjadest nähtub, et Tõnisson püüdis oma riigimehe positsiooni kasutada, et vananev Kallas saaks jätkata diplomaaditööd.

Saadetud kirjad näitavad, et Tõnisson oli mõnikord isegi jooksvate igapäevaste asjade korraldamisel talle omaselt suure ja lennuka väljenduslaadiga. Tööd tuleb teha ikka „ohvrimeelega” ja elada vaid „vaimustusest”, kivi „jookseb, kui ta mäekaldale veeretatud. Nüüd veeretaja vaha vaadata, et ta ise mitte alla ei jää” (lk 64. Kui võimalik, siis katsu „oma küüned veel kõigele poole välja sirutada” (lk 158), ja kui asi ebaõnnestub, siis „on meie lootus jälle vettelangenud”. Kohati näib, et autorile pole tähtis, kas ta on rahvatribuunina esinemas või kiiruga vaid paari-kolme rida posti viimas.

Küllap toob see raamat Tõnissoni koondportreele lisaks üht-teist isiklikku.

See, et tulevane suurmees elas aeg-ajalt suures rahapuuduses, ei pane imestama, sest enamik Eesti ühiskonnategelasi elaski XIX–XX sajandi vahetusel peost suhu. Nii on ta Mzenskist saatnud märtsis 1896 Kallasele ahashava läkituse palvega laenata 20 rubla ja võimaluse korral see raha „kohe” saata. Ja kui palve täitmine kirja saajale on „liig raske”, siis palutakse kohe teada anda, et teisalt raha otsida. Aga Tõnissoni haare on lai ja tema isiklik rahapuudus ei takista samas kirjas avaldamas lootust, et ajalehe ostmiseks suudab laenata kokku 1500–2000 rubla. Raha laenamistest on hiljemgi juttu ja saadetud kirjadest nähtub viivitamisi võla tagastamisel.

Kindlasti on huvitavad mitmed teated kirjade saatja tervisest. Inimese tervislik seisund mõjutab paratamatult paljusid tema tegemisi ja millegipärast kiputakse enamasti arvama, et suurmeestel on ikka hea tervis. Raamatust nähtub, et juba juulis 1897 kurtis Tõnisson otsesõnu oma jõuetust ja roidumust, et ta on „väsinud haige”. Ilmselt põhjustas siis tervise halvenemist ülejõu läinud töö ja igapäevane pingeline Postimehe uuendamisel. Tervisega seotud read tihenevad järsult alates 1920. aastate algusest, kuigi sellest ajast on kirju vähe. Nii nentis Tõnisson septembris 1922 saadetud läkituses, et „kuni tänavu kevadeni olen ma 1 ½ aastat pea alaliselt põdenud” (lk 327), jaanuaris 1924 märgib ta „pikaajalist kõrva haigust” ja jätkuvat püstipõdemist, aprillis 1927 on jutuks neeruhaigus ja mõnenädalane puhkus Prantsusmaal Vichy raviallikatel, juulis 1936 aga mitmenädalane muda-sõehappevannide kuur Kuressaares.

Ja Tõnisson on muidugi kõrge enesehinnanguga. Jaanuari algul 1919, Eesti Vabadussõja raskel perioodil saadetud kirjas pidas ta end kõige paremaks meheks sõjaministri ametikohale, lubades oma tulevaste saavutuste „au” jätta isegi teistele. 1920. aastate kirjadest äratavad tähelepanu kirjade saatja hinnangud sisepoliitikale, erakonda-

dele ja juhtivtegelastele. Loomulikult ei saa Tõnissoni puhul eeldada tänases mõistes mingit poliitkorrektsust. Talle omases stiilis jagab ta teravaid hinnanguid, sest Pätsil kiheleb eneseimetlus, Strandman on lihtsalt saamatu jne. Loomulikult on võimule saamise ootuses „tööerakondlistel karjeristidel kohvrid alles tühjad, nende ihad ärevad” (lk 341) ja kui teised oma mängu ei jäta, siis lubab Tõnisson sekkuda võimuvõitlusse, põrutades „nii tugevasti rusikaga sekka, et nende charlatanide nõia-apteegis kõik haisu-pudelikased tantsima löövad” (lk 319).

Üht-teist võivad kogumikust leida kodu-uurijad või näiteks Jaan Tõnissoni Selts. Kirjade saatmise kohad näitavad Tõnissoni elukohti. Näiteks on ta 1892. aastal elanud Revalsche Str. 23a, 1894. aastal Kalda tn 12, 1897. aastal Fortuuna tn 5–5 jne. Ning leiab vähe-

malt ühe tähelepaneku, mis omal ajal pani Jaan Tõnissoni imestama, aga ka täna sel päeval ei imestaks me mitte vähem: nii toimus augustis 1930 Tõnissoni sõit Londonist kodumaale „otse tulistel ratastel”, sest ta jõudis Londonist vähem kui 56 tunniga Tartusse.

Tuleb tunnustada Ago Pajuri asjalikku allikapublikatsiooni järelsõna ja tõsiselt kiita Kristina Lepisti heatasemelist toimetamis- ja kommenteerimistööd, seletamaks lahti kirjades mainitud vähetuntud isikud, üsna arvukad vene- või ladinakeelsed väljendid, unar-, vöör- ja kõnekeelsed sõnad jms. Ning ilma trükiveata ei pääse kaasajal vist enam mitte ükski raamat ja nii on siingi (lk 154) vaimulik Rudolf Hurda sünniaastaks saanud 1974 (õige on muidugi 1874).

KÜLLO ARJAKAS